

RUTGER CLAASSEN

HET EEUWIG TEKORT

EEN FILOSOFIE VAN DE SCHAARSTE

Ambo|Amsterdam

INHOUD

Inleiding

EEN WERELD VAN SCHAARSTE 9

Deel I

GENEALOGIE VAN DE SCHAARSTE 17

1 VERDREVEN UIT HET PARADIJS

Schaarste in de economische wetenschap 21

Export van vervuiling naar de Derde Wereld 21

Het economisch denken over schaarste – Lionel Robbins 23

Economisch imperialisme 26

Filosofische wortels: het utilisme en de zoektocht naar geluk 29

Intermezzo: dialoog tussen de econoom en de filosoof 34

Algemene en concrete schaarste – twee visies in conflict 38

Het raadsel van de dynamische behoeften 41

2 MOTOR VAN VOORUITGANG EN ONTWIKKELING

Schaarste in de liberale ethiek 47

De meerkeuzemaatschappij 47

Gematigde schaarste – de ethiek van John Rawls 49

- Filosofische wortels: David Hume en de verhulling van schaarste 51
- Intermezzo: dialoog tussen de marketingdeskundige en de filosofisch consulent 55
- De liberale antropologie van Rawls: dialectiek van vermogens en verlangens 59
- De miskennis van schaarste in de liberale antropologie 63
- Het liberalisme als legitimatie van de moderne orde 68

3 HET WOEKEREN VAN DE MIMETISCHE BEGEERTE

Schaarste in de sociale filosofie 73

- De tulpenmanie 73
- Het rijk van de schaarste bij Hans Achterhuis en Paul Dumouchel 76
- Filosofische wortels: René Girard en de innerlijke leegte van het individu 81
- Intermezzo: dialoog tussen de rijksambtenaar en de sociaal werker 83
- De overmoed van de mimetische antropologie 86
- De geweldstheorie: markteconomie en moraal 92
- Het spel van productie en consumptie 96

4 DE BEHOEFTE AAN ERKENNING

Schaarste in de sociale wetenschappen 103

- Communistische eenvoud 103
- Sociale schaarste – Nicholas Xenos en Fred Hirsch 105
- Filosofische wortels: Thomas Hobbes en de neiging tot wedijver, wantrouwen en trots 111
- Intermezzo (slot): dialoog tussen twee gepensioneerden 116
- Gelijkheid en de noodzaak van individuele erkenning 119
- Mens en natuur 123
- Een existentiële onzekerheid 126

Deel II

OMGAAN MET SCHAARSTE 133

Inleiding

EEN BELASTING OP DE ZUCHT NAAR STATUS? 135

5 LOF DER SCHAARSTE

Utilistische en liberale strategieën 139

De utilistische waardering van verlangens 139

Het maximalisatiegebod – voorportaal van de schaarste 143

De liberale politiek van verdeling 146

Erkenning verwaarloosd – over afgunst en trots 151

Intermezzo: globalisering (1), van utilistisch consumentenactivisme tot blind-liberale verering 157

6 KRITIEK VAN DE SCHAARSTE

Uitdaging van ascese en aristocratie 169

Het ascetisch ideaal 169

Grenzen van de ascese 173

De aristocratische mensopvatting: redelijke rechtvaardigheid 175

Aristocratie als politieke strategie: het ‘redelijke’ onderscheid 180

Intermezzo: globalisering (2), consuminderen en protesteren als alternatieve levenshouding 183

7 EEN PLURALISTISCH ANTWOORD OP SCHAARSTE 191

Schaarste als existentieel probleem 191

De condition humaine: een veelheid aan activiteiten 195

Pleidooi voor pluralisme in persoonlijke activiteiten 199

Intermezzo: globalisering (3), de economische exploitatie van politiek en cultuur 206

EPILOOG 213

DANKWOORD 225

NOTEN 227

BIBLIOGRAFIE 265

PERSONENREGISTER 273

INLEIDING

EEN WERELD VAN SCHAARSTE

Onze wereld is bevangen door schaarste; veel van ons denken en doen wordt erdoor beheerst. Het dagelijks taalgebruik getuigt van deze obsessie: ruimte is schaars – zeker in Nederland –, de tijd is schaars, huizen zijn schaars en mobiliteit is een ‘schaars goed’. In een andere gedaante duikt de schaarste op als ‘tekort’: lerarentekort, cellentekort, begrotingstekort, investeringstekort, sommigen spreken zelfs van een ‘maatschappelijk tekort’. Ook met ‘krapte’ zijn we welbekend: krapte op de arbeidsmarkt, een krappe beurs en de overheid zit altijd ‘krap bij kas.’ Een laatste vermomming zijn de ‘lijsten’, meestal wachtlijsten, voor van alles en nog wat. In de media, in onze gesprekken en in ons beleid overheerst slechts die ene onderneming: het Grote Offensief tegen de schaarste. Want we moeten en zullen overwinnen; koste wat kost.

Dat schaarste ons zulke kopzorgen baart, komt doordat het een verstoord evenwicht is, een gebrekkige balans. Tussen onze behoeften en de middelen om die behoeften te bevredigen, gaapt een pijnlijke kloof; een eeuwig tekort. Schaarste is het universum van te leurgestelde behoeften, van onvervulde verwachtingen. Dat zo’n universum potentiële springstof is voor de samenleving, werd bewezen toen in 2002 een aanzienlijk deel van de Nederlandse bevolking zich met Pim Fortuyn keerde tegen de ‘gevestigde politieke partijen’. Na jaren van onvervulde behoeften aan op tijd rijdende treinen, hard optredende politieagenten en snel opererende zieken-

huizen, was de maat vol. Er was te veel schaarste. De econoom Arnold Heertje verklaarde de onvrede als volgt:

Omdat de welvaart is toegenomen zijn de begeerten opgewekt. De rijkere buit die ze [de burgers, R.C.] geboden wordt, werkt stimulerend, maakt ze veeleisender, opstandiger tegen elke regel, en dat terwijl de traditionele regels juist aan gezag hebben ingeboet. [...] De inkomens blijven voortdurend stijgen, maar de tevredenheid van de bevolking neemt niet toe.¹

Hier is iets vreemds aan de hand. Op het eerste gezicht spreekt Heertje van het tegenovergestelde van schaarste: welvaart, stijgende inkomens, rijkdom. Het provocerende van zijn verklaring is dat juist die welvaart de mensen *ontevreden* heeft gemaakt. Uit overvloed is de schaarste geboren.

Juist *omdat* ze zo rijk waren, protesteerden de mensen tegen de schaarste die ze ondervonden – het lijkt in tegenspraak met elke logica. Want de volkswijsheid mag dan wel luiden dat ‘geld niet gelukkig maakt’, toch wordt daar maar al te vaak meteen aan toegevoegd dat het wel een eind kan helpen. In een samenleving van welvaart zou de tevredenheid over de kwaliteit van goederen en voorzieningen toch juist moeten stijgen? Dat die tevredenheid niet stijgt maar daalt, is een regelrechte paradox. Het is deze paradox die centraal staat in dit boek. Ik noem hem de ‘paradox van schaarste en overvloed’. In een tijd van overvloed is er meer schaarste; hoe meer we bezitten, hoe meer de balans tussen onze behoeften en onze middelen verstoord raakt. De vraag is: waarom is dat zo?

In een eerste opwelling bestaat de neiging om het bestaan van deze paradox als één groot misverstand op te vatten. Een mogelijke reactie luidt: ‘De ontevredenheid is niet een échte, maar alleen maar een *gevoelde* ontevredenheid; het gevoel van een tekort. Dat gevoel ontstaat doordat we verwend zijn en vergeten onze zegeningen te tellen. Dan overheerst al snel het geklaag.’ Het is een begrijpelijke reactie, maar ze gaat wel uit van een *dédain* voor de klagenden: ze hebben het gewoon niet begrepen. Er is geen echte schaarste, dat

lijkt in het vuur van het geklaag alleen maar zo. Dit *dédain* miskent dat aan de klachten een werkelijke spanning ten grondslag ligt. De talloze tv-reportages over de problemen in de oude stadswijken, over de tekorten in de ziekenhuizen en op de scholen bewezen dat er wel degelijk echte problemen waren. Natuurlijk staan deze in geen verhouding tot het lot van de armsten der aarde, hun schaarste aan voedsel en aan water. 's Avonds in onze luie stoel zullen we dat snel erkennen. Maar het zijn onze eigen schaarstes die ons de hele dag hebben beziggehouden en gedurende die dag zullen we nooit zeggen dat dat geen 'reële schaarstes' zijn. In de overvloed bestaat wel degelijk echte schaarste.

De paradox is weer terug en nu in scherpere vorm: een reële stijging van welvaart en Bruto Nationaal Product, maar ook van levensverwachting en gezondheid, staat tegenover een al even reële ervaring van schaarste en ontevredenheid. Een nadere analyse van 'overvloed' en 'schaarste' is nodig. Wat bedoelen we met het begrip 'schaarste'? Hoe ontstaat schaarste? Moeten en kunnen we er wat aan doen? Over deze vragen gaat dit boek. Door op zoek te gaan naar de antwoorden op deze vragen hoop ik de oorzaken van het moderne 'maatschappelijk onbehagen' op het spoor te komen. Dat onbehagen is niet beperkt tot plotselinge politieke uitbarstingen (zoals in 2002) maar is een constante in de moderne cultuur – de cultuur van de schaarste.

'Als er schaarste is aan banen, moeten we dan niet meer werk creëren? Als er schaarste is aan operatiecapaciteit, moeten we dan niet meer artsen opleiden? Wat heeft het voor zin in plaats daarvan een filosofisch boek te lezen? Zo worden de problemen toch niet opgelost! Is er een huizentekort, dan moeten we huizen bouwen. Boek dicht en aan de slag! Geen woorden maar daden!'

Wat heeft de filosofie eigenlijk te maken met schaarste?

Het bestaansrecht van de filosofie zal altijd wel een penibele kwestie blijven. De filosoof is in eerste instantie op zoek naar het *wezen* van schaarste. Over de schuttingen van de verschillende sectoren en disciplines wil hij kijken, en weten wat al die vormen van schaarste met elkaar ‘gemeen hebben’; ontdekken of het bestaan van al die tekorten iets zégt over de wereld waarin wij leven, en over hoe wij leven, of zelfs hoe wij ook anders zouden kunnen leven. De verwondering over deze wereld, over de paradox van schaarste in een wereld van overvloed, drijft hem daartoe. Maar het is niet alleen verwondering, het is ook kritiek die hem drijft. Kritiek op diezelfde praktische strategieën die een oplossing beloven voor schaarste maar haar niet brengen, die bevrediging voorhouden maar ontevredenheid leveren. De schijn heeft hij tegen, maar hij bijt van zich af.

Eén voordeel heeft de filosoof: hij heeft de tijdgeest mee. Na een decennium van ongekende welvaartsgroei, is er een recessie gekomen. Belangrijker nog: na een decennium van veiligheid en voorspoed, is de wereld een onguur oord geworden, waar terrorisme en anarchie overal op de loer liggen. We spreken van ‘botsingen’ tussen het westen en andere beschavingen; over de vraag of de rest van de wereld wil – of moet – delen in de moderne beschaving waarvan dat westen het boegbeeld is. Het globaliserende kapitalistische systeem, als overwinnaar uit de Koude Oorlog gekomen, wordt bestreden door *Jihad*, het ‘dogmatische en gewelddadige particularisme’ dat als een felle reactie vanuit andere culturen op het westen afkomt. Protesten klinken bij elke internationale topontmoeting weer.² Het bestaan van die botsingen en protesten maakt ons onzeker: doen we wel het goede? De oude onzekerheid, de onvrede met het moderne leven die veel mensen in het westen op de een of andere manier altijd gevoeld hebben, komt daar nog eens bovenop. Vandaar een filosofisch program met urgentie: de verworvenheden en nadelen van de moderniteit verder te onderzoeken. De moderniteit – periode grofweg sinds de achttiende-eeuwse Verlichting, de Franse en Industriële Revoluties – heeft filosofen en wetenschappers al vanaf het eerste

uur geïntrigeerd. Grote veranderingen in kunst en wetenschap, recht en politiek, religie en economie maakten dat de moderne samenleving in bijna alle opzichten verschilt van premoderne en niet-westerse samenlevingen. In theoretisch opzicht nog steeds een raadsel, dringt ook de praktische vraag zich op: wat moeten we van de moderne tijd en cultuur denken?³

In dit boek gebruik ik één specifiek begrip als invalshoek om dit raadsel van de moderniteit verder te ontleden: 'schaarste'. Eerste intuïtie: economen hebben als eerste het begrip gebruikt, om de basistrekken van het moderne mensbeeld te beschrijven. Aangezien economie de 'prima philosophia' van de moderne tijd is, moet daar wel iets bijzonders aan de hand zijn. Enkele filosofen maar ook antropologen en sociologen zijn gevolgd en hebben datzelfde begrip vervolgens als ankerpunt voor kritiek op de moderniteit gebruikt. Hoewel zelden als zodanig herkend, blijkt schaarste een belangrijke functie te vervullen: als teken en wegwijzer om veranderingen en ideeën omtrent de moderne mens en maatschappij op het spoor te komen. Niet vreemd dat de meest gehoorde klachten over de westerse levensstijl die uit andere, met ons botsende culturen komen – individualisme en gebrek aan gemeenschapsleven, moreel verval en hoge criminaliteit, plat materialistische consumptiecultuur – allemaal iets te maken blijken te hebben met het thema van schaarste.

Filosofie is een poging tot 'systematische reflectie'. *Reflectie* is nadenken over de werkelijkheid, met de filosofische verwondering als uitgangspunt. Reflectie betekent ook dat het niet gaat om empirisch onderzoek in de strikte zin van het woord, zoals het door de vakwetenschappen wordt beoefend. Dus hier geen hypothesen, experimenten en metingen. Enkel het vermogen tot nadenken, vergelijken en analyseren moet het werk doen. Maar daarmee is filosofie geen vrijblijvend nadenken, waarmee 'filosofen' nog wel eens wordt geassocieerd; het is *systematische* reflectie, een grondige, nauwkeurige poging om één of meerdere aspecten van de werkelijkheid te bevat-

ten, haar betekenis te achterhalen. De filosofische systematiek die daarbij de leidraad is, is het onderzoeken van de opvattingen van hen die vóór mij de filosofie hebben beoefend. In de kritische vergelijking van hun opvattingen moet een groter inzicht aan de dag treden. Ik zal deze methode van debat en dialoog met voorgangers in dit boek gebruiken om de betekenis van het fenomeen van de schaarste te achterhalen.⁴

Dat stelt ons meteen al voor een probleem, want er is eigenlijk geen ‘debat over schaarste’, zoals er een erkend filosofisch debat is over ‘rationaliteit’, ‘individualisme’ of ‘rechtvaardigheid’. Schaarste is een nauwelijks ontgonnen terrein. Haar invloed speelt zich grotendeels af achter de schermen. Er is wel een aantal filosofische en wetenschappelijke disciplines waarin het begrip ‘schaarste’ ter sprake is gekomen, maar deze staan grotendeels op zichzelf, zonder dat er van een echt debat sprake is.⁵ Een van de doelen van dit boek is de onderliggende structuur van dat debat te ‘reconstrueren’, de muren te slechten tussen de verschillende intellectuele denkrichtingen, de ideeën over schaarste uit verschillende hoeken naast elkaar te zetten en op zoek te gaan naar overeenkomsten en verschillen, tegenstellingen en verbanden. Het enige boek waarin voorzover mij bekend eerder een dergelijke poging is ondernomen, is *Het rijk van de schaarste* (1988) van Hans Achterhuis. In zijn boek reconstrueert Achterhuis uit de geschiedenis van de filosofie een *discours* over schaarste. Hobbes, Locke, Rousseau, Marx en Foucault zijn daarin de hoofdrolspelers. De verdienste van zijn boek is groot; alle reden dus om Achterhuis’ visie op schaarste hier ook te behandelen (in hoofdstuk drie).⁶

De vier disciplines die ik zal behandelen zijn de economische wetenschap (hoofdstuk één), de liberale ethiek (twee), de sociale filosofie (drie) en de sociale wetenschappen (vier). Het economisch schaarstebegrip uit het eerste hoofdstuk fungeert als ‘aanjager’ van de discussie: in dat hoofdstuk zal duidelijk worden dat we de paradox van schaarste en overvloed moeten zien als een vraag naar de ‘dynamiek van behoeften’, die in de economische wetenschap ontstaat maar daar niet kan worden verklaard. Daarmee is de precieze

vraagstelling gegeven die in de daaropvolgende hoofdstukken centraal staat. De disciplines in die hoofdstukken geven elk een verschillend antwoord op de vraag hoe die dynamiek van behoeften wél zou kunnen worden verklaard.

Ook in een ander opzicht is het nodig om muren te slechten. Aan de bron van moderne opvattingen over schaarste staan historische filosofische stromingen en denkers. In dit boek laat ik de verwantschap tussen deze stromingen en denkers en de moderne opvattingen zien en hoop zo de discussie te verrijken. De historische denkers spraken meestal niet expliciet over schaarste, maar toch hebben zij een belangrijke invloed uitgeoefend op de meer recente ideeën over schaarste. Daarom zal ik bij elke discipline de ‘filosofische wortels’ van de daar besproken ideeën over schaarste proberen bloot te leggen.⁷

Naast het kritisch vergelijken van opvattingen van voorgangers en het aangaan van het debat met voorgangers is een andere typisch filosofische taak en methode het stellen van normatieve vragen; vragen naar de manier waarop wij zouden moeten handelen. Een van de vier beroemde vragen van Immanuel Kant waarmee hij de filosofie wilde definiëren is de vraag: ‘wat moet ik doen?’ Vertaald naar dit boek levert dat op: ‘hoe moeten we met schaarste omgaan?’ Moeten we oplossingen zoeken voor schaarste? Moeten we ermee leren leven? Zijn er ‘wegen uit de schaarste’? Een filosofisch onderzoek van de schaarste is niet compleet zonder een verkenning van deze vragen. Ze staan centraal in het tweede deel van dit boek, waar verschillende mogelijke antwoorden aan bod komen. Een eenduidig antwoord op de normatieve vraag naar de omgang met schaarste bestaat echter niet – dat verklap ik alvast. Niettemin hoop ik in het tweede deel het tekort van de gangbare benaderingen duidelijk te maken en enkele aanzetten te geven voor een genuanceerde maar kritische omgang met schaarste.

Deel I

GENEALOGIE VAN DE SCHAARSTE

VERDREVEN UIT HET PARADIJS

Schaarste in de economische wetenschap

EXPORT VAN VERVUILING NAAR DE DERDE WERELD

Toen in 1991 de tekst van een interne memo van de Wereldbank (van de hand van *chief economist* Lawrence Summers) uitlekte, ontstond er een wereldwijde rel. In de memo wordt de vraag gesteld of het economisch niet efficiënter zou zijn om milieuvervuilende activiteiten naar de Derde Wereld te verplaatsen. Summers is van oordeel dat dit inderdaad het geval is. Alledrie zijn argumenten, waarvan ik hieronder de kern weergeef, berusten op toepassing van consequente economische logica:

Tussen jou en mij. Zou de Wereldbank niet meer verplaatsing van vuile industrieën naar de minst ontwikkelde landen moeten aanmoedigen? Ik kan daarvoor drie redenen bedenken:

- 1 Het meten van de kosten van gezondheidsschadende vervuiling hangt af van de opgeofferde inkomsten door toegenomen ziekte en sterfte. Vanuit dit gezichtspunt zou een gegeven hoeveelheid gezondheidsschadende vervuiling in het land met de laagste kosten moeten plaatsvinden, wat het land is met de laagste lonen. Ik denk dat de economische logica achter het dumpen van giftig afval in het laagstelonenland onberispelijk is en dat we dat zouden moeten erkennen.
- 2 De kosten van vervuiling zijn waarschijnlijk niet-lineair omdat de initiële vermeerderingen van vervuiling waarschijnlijk erg lage kos-

ten hebben. Ik heb altijd al gedacht dat onderbevolkte landen in Afrika enorm *onder*-vervuild zijn.

- 3 De vraag naar een schoon milieu vanwege esthetische en gezondheidsredenen heeft waarschijnlijk een hoge inkomenselasticiteit.¹

De eerste twee argumenten, waarin de lage kosten van vervuiling in de Derde Wereld benadrukt worden, zijn gebaseerd op overwegingen omtrent de *efficiency* van het aanbod: productie moet daar plaatsvinden waar de kosten het laagst zijn. In het derde argument benadrukt Summers dat milieu een 'luxegoed' is waarvoor alleen mensen in rijke landen bereid zijn te betalen. Hij legt uit dat iemand die toch een veel grotere kans heeft om vroeg te sterven aan malaria, aids en andere ziekten, niet bereid zal zijn om geld op tafel te leggen voor een schoon milieu. Er is dus geen 'vraag' naar een schoon milieu in arme landen. Deze redenen leiden volgens hem tot een heldere conclusie: als het mogelijk zou zijn om vervuiling te exporteren, zouden we dat moeten doen (het blijkt lastig en daarom, zo erkent Summers ook, is de discussie vooral theoretisch).

Hoe absurd deze manier van redeneren misschien ook klinkt, toch is er vanuit een economisch perspectief weinig tegen in te brengen. Economische processen worden nu eenmaal door vraag en aanbod gestuurd. Vanuit een moreel perspectief ligt dat anders, vandaar de verontwaardiging. Het is echter nog niet zo makkelijk om de morele intuïtie om te zetten in een heldere redenering waarmee Summers' argumentatie opzij kan worden geschoven.² Welke redenering er ook wordt gebruikt, één ding is helder: de economische argumentatie kan niet het hele verhaal zijn. De provocatie van Summers is een voorbeeld van 'economisch imperialisme', de neiging om als dominant of zelfs enig model voor maatschappelijke beslissingen het economisch denken te nemen. Dit verschijnsel komt verderop in dit hoofdstuk nog ter sprake. Eerst zal ik kijken wat 'economisch denken' eigenlijk is, aan de hand van een van de grondleggers van de moderne economie, Lionel Robbins.

HET ECONOMISCH DENKEN OVER SCHAARSTE – LIONEL ROBBINS

We zijn uit het Paradijs verdreven. We hebben noch het eeuwige leven noch ongelimiteerde middelen ter bevrediging. Overal waar we ons begeven, als we één ding kiezen moeten we andere opgeven die we in andere omstandigheden zouden wensen niet te hebben opgegeven. Schaarste aan middelen om doelen van verschillend belang te bevredigen is een bijna alomtegenwoordig kenmerk van menselijk gedrag.³

Met deze in de geschiedenis van het economisch denken beroemd geworden woorden dicteert de econoom Lionel Robbins tegelijkertijd het lot van de mens én de essentie van de economische wetenschap. Schaarste is dat lot en die schaarste leidt tot een radicaal nieuwe kijk op die economische wetenschap. In zijn *An essay on the nature & significance of economic science* (1935), waaruit het citaat afkomstig is, geeft Robbins – ontevreden met de beschrijvingen tot dan toe – zo een radicaal nieuwe definitie van de aard van de economie. Het is sindsdien de dominante definitie in de economie: schaarste bepaalt de manier waarop moderne economen over hun eigen activiteit denken. Ter illustratie twee citaten uit willekeurige handboeken:

De economische theorie analyseert hoe mensen omgaan met schaarste in hun streven naar welvaart, aannemende dat zij hun behoeften min of meer doelbewust naar dringendheid weten te rangschikken en zich in hun keuzegedrag mede laten beïnvloeden door randvoorwaarden, zoals normen, wetten, technische mogelijkheden, relatieve prijzen en budgetten.⁴

[...] houdt de economie zich bezig met het verklaren van alle verschijnselen, die het gevolg zijn van de schaarste, de spanning tussen behoeften en middelen.⁵

In de details van deze en andere definities vinden we verschillen over de precieze reikwijdte van de economie, maar in de kern vinden we een overweldigende overeenstemming: het fenomeen schaarste ligt aan de basis van economie ('economie' moet hier worden opgevat in de dubbele betekenis van het woord: economie als praktijk – het Engelse 'economy' – én economie als wetenschap – het Engelse 'economics'). Economie is (de bestudering van) de aanwending van schaarse middelen ten behoeve van gegeven doelen.

Achter deze simpele en elegante façade gaan diepgravende vooronderstellingen schuil over wat menselijk handelen is. Vooronderstellingen die een grote invloed hebben gehad op het economisch denken en waaruit duidelijk wordt waarom onze middelen zo schaars zijn. Uit de leerboekdefinities wordt dat namelijk niet duidelijk. Deze vooronderstellingen worden zelden nog naar boven gehaald door moderne economen, maar toen Robbins het economisch begrip van schaarste muntte, had hij ze keurig op een rijtje. Ik zal ze de vier 'axioma's' van het economisch schaarstebegrip noemen. Het zijn aannamen over het menselijk handelen die tezamen de 'filosofische kern' uitmaken van het economisch schaarstebegrip. Schaarste en economisch handelen ontstaan pas als alle vier deze aannamen opgaan.⁶

Het eerste axioma houdt in dat elk individu meerdere van elkaar te onderscheiden doelen heeft, die hij wil verwezenlijken; het axioma van *pluralisme van doelen* (ook wel 'preferenties' of 'voorkeuren' genoemd). In onze dagelijkse ervaring zien we dat het juist is. Mensen willen altijd meer dan één ding in het leven; niet alleen een huis en meubels en misschien wel een auto, maar ook een levenspartner, een goede gezondheid, een carrière en/of kinderen. Geen al te gewaagde vooronderstelling dus.

Het tweede axioma luidt: het individu hecht een verschillende waarde aan elk doel en kan ze in volgorde van zijn voorkeur plaatsen, een *hiërarchische ordening van doelen* maken. Mensen weten niet alleen wat ze willen, maar ook hoe die wensen zich onderling verhouden en kunnen prioriteiten stellen. Dit is al een gewaagder axioma, want wie heeft zijn prioriteiten glashelder op een rijtje? Het

tegen elkaar afwegen van wensen impliceert dat wensen onderling vergelijkbaar zijn en dat mensen tot deze vergelijking in staat zijn (in de economie gebruiken we hiervoor geld als maat).

Het derde axioma is dat de middelen die voorhanden zijn, niet voldoende zijn om al onze doelen volledig te verwezenlijken. Er is een principiële *beperktheid van middelen*. Dit is het centrale en cruciale axioma van het economisch schaarstebegrip en het is hoogst eigenaardig. Robbins' argument voor de juistheid ervan citeerde ik aan het begin van deze paragraaf. Daarin staat het idee van opoffering centraal: we kunnen niet alles tegelijk, we moeten altijd iets opgeven. Interessant genoeg meent Robbins dat niet alle middelen beperkt zijn: er zijn ook zogenaamde 'vrije goederen', die niet de opoffering van andere zaken vereisen (en dus buiten de bestudering van de economische wetenschap vallen). Het voorbeeld dat hij noemt van zo'n vrij goed is veelzeggend genoeg de lucht die we inademen. Bijna zeventig jaar later zijn er door de luchtverontreiniging plekken op aarde waar dat niet meer het geval is, en er voor schone lucht betaald moet worden. Het is een aardige illustratie van de uitbreiding van de schaarste in de moderne tijd...⁷

Het vierde en laatste axioma luidt dat de middelen in principe voor elk van de doelen kunnen worden gebruikt; ze zijn *alternatief aanwendbaar*. Zo kan arbeidskracht gebruikt worden om een fabriek te bouwen, een veld om te ploegen, een stuk gereedschap te maken of een beursorder te plaatsen. Voor kapitaal of land gelden weer andere variaties. Dingen die slechts voor één doel gebruikt kunnen worden, kunnen niet het onderwerp zijn van opoffering en economische keuze.

De optelsom van de vier axioma's leidt tot het beeld van een economische wetenschap die mensen opvat als individuen (het 'methodologisch individualisme') die meerdere doelen in een bepaalde volgorde nastreven, maar daarbij geconfronteerd worden met een beperktheid van alternatief aanwendbare middelen. Daardoor worden ze voortdurend voor dilemma's geplaatst en moeten kiezen. 'Keuze' is het centrale begrip: de econoom bestudeert hoe mensen kiezen. De definitie van economie die hieruit volgt en waarin de

schaarste een hoofdrol speelt, is een *formele* definitie van economie. De economie bemoeit zich niet met de keuze van doelen door individuen (een zaak van de ‘ethiek, religie of esthetica’ of gewoon van ‘persoonlijke voorkeuren’) en ook niet met de geschiktheid van de middelen (de stand van de technologie bepaalt welke middelen vandaag de dag geschikt zijn om een gegeven doel te bereiken).⁸ Zij neemt deze doelen en de middelen als uitgangspunt en onderzoekt slechts de relatie: hoe mensen omgaan met de spanning tussen beide. Dat er een spanning is, een structureel verstoord evenwicht, is haar enige geloof.

Robbins heeft zijn definitie expliciet opgesteld als een alternatief voor de *materiële* definities die tot in zijn tijd algemeen aanvaard waren en waarin economie gedefinieerd wordt als de bestudering van de bevrediging van materiële behoeften.⁹ Het probleem met deze definities was volgens hem dat zij geen recht deden aan het bestaan in de economie van niet-materiële middelen en niet-materiële doelen, zoals allerlei diensten (concerten, reizen, danscursussen, et cetera).¹⁰ Dit bracht Robbins ertoe te denken dat het niet zozeer gaat om de – al dan niet materiële – aard van dat wat er in het economisch systeem rondgaat, als wel om hoe in dat systeem de relatie tussen middelen en doelen ligt. Wat hem betreft is die relatie er dus een van een eeuwigdurend tekort aan middelen, waaruit dan volgt dat mensen hun middelen zo efficiënt mogelijk zullen proberen te besteden. De economie is geboren...

ECONOMISCH IMPERIALISME

So far so good. Met zijn duidelijke omschrijving van de situaties waarin de economische benadering kan worden toegepast (alleen daar waar de vier axioma’s opgaan) heeft Robbins het domein van de economie afgebakend van andere domeinen. In die situaties bestudeert de economie ook nog eens niet het hele handelen, maar alleen voorzover het dat ‘economisch aspect’ (het omgaan met schaarste) betreft. Dit economisch aspect kan afgezonderd worden